

Marija Brida o slobodi volje

Gjurašin, Matko

Source / Izvornik: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2020, 46, 185 - 207

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:294046>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Marija Brida o slobodi volje

MATKO GJURAŠIN
Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 17 Brida, M.
1-055.2(497.5)"19"
123.1
Pregledni rad
Primljen: 13. 11. 2019.
Prihvaćen: 7. 1. 2020.

Sažetak

U ovom članku analiziram i prikazujem rad filozofkinje Marije Bride (1912–1993) na temu slobode volje. Usredotočit ću se na tri njezina članka: »Sloboda u kompleksnosti prakse« (1963), »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja« (1971) i »Dijalektika ozbiljavanja slobode« (1973). Moja analiza pokazuje da je Brida specifičan libertarijanac uzročno-događajne vrste. Specifičnost njezina pristupa ogleda se u tome što kao slobodne radnje označava samo one koje su stvaralačke u širem značenju tog pojma, tj. one koje, uz umjetnička djela, produciraju znanstvena postignuća i pobune protiv gušenja slobode te one koje humaniziraju interpersonalne odnose.

Ključne riječi: Marija Brida, sloboda volje, inkompatibilizam, determinizam, libertarijanizam, događajno-uzročni libertarijanizam

1. Uvod

Marija Brida (1912–1993) hrvatska je filozofkinja kojoj je kroz cijeli njezin intelektualni život glavna preokupacija bila pitanje slobode. Štoviše, ako ćemo ići prema tumačenju Bride koji je dala Iris Tićac u svojoj monografiji o Mariji Bridi, sloboda je središnja kategorija u Bridinoj filozofskoj misli.¹ U ovom članku prikazat ću i analizirati Bridino filozofsko promišljanje o problemu slobodne volje. Brida nema zaseban rad posvećen problemu slobodne volje; njezine ideje o slobodnoj volji nalaze se u više radova.

Brida se ekskluzivno posvećuje pitanju slobode volje u trima svojim člancima: »Sloboda u kompleksnosti prakse«, »Sloboda i neki aspekti povijesnog

¹ Iris Tićac, *Marija Brida: Filozofkinja slobode* (Split: Naklada Bošković, 2012), p. 127.

događanja« i »Dijalektika ozbiljavanja slobode«.² Svaki ću članak prikazati zasebno te na osnovu njih izvesti i prosuditi njezino stajalište o slobodnoj volji. Prije toga u kratkim ću crtama oslikati što je problem slobode volje i koja su temeljna filozofska stajališta o tom problemu.

2. *Problem slobodne volje*

Problem slobodne volje jedan je od klasičnih filozofskih problema. Posjedujemo li slobodnu volju? Pitanje se pojavljuje u kontekstu promišljanja o našem položaju u svijetu. Znamo da događajima u svijetu upravljaju prirodni zakoni te da je svaki događaj učinak prethodnih događaja. To stvara ideju da je moguće da je svijet determiniran, tj. da se neki događaj koji se dogodio morao dogoditi s obzirom na zakone prirode i događaje koji su mu prethodili. Iz tog slijedi: ako je svijet zaista determiniran, onda su i naše odluke i radnje koje su događaji determinirane. Ideja da su naše odluke i radnje determinirane sudara se, čini se, s našim vjerovanjem da smo u svojim odlukama i radnjama koje izviru iz naše volje slobodni. Vjerujemo da smo mogli svoje donesene odluke i učinjene radnje i ne učiniti, ali ako su one determinirane, onda je, s obzirom na zakone prirode i prošle događaje, bilo neizbježno da smo ih donijeli odnosno učinili, a ako je bilo neizbježno za nas da smo ih donijeli odnosno učinili, onda nismo u odnosu na svoje odluke i radnje slobodni te nismo slobodni djelovatelji.

Hrvajući se s problemom determinizma i slobode, filozofi su se podijelili u dvije skupine. Kompatibilisti tvrde da je slobodna volja spojiva s determinizmom. Prema njima odluka ili radnja može biti determinirana i slobodna. Inkompatibilisti tvrde suprotno: da je slobodna volja nespojiva s determinizmom. Prema njima odluka ili radnja ne može biti determinirana i slobodna. Inkompatibilisti se dalje dijele na tvrde deterministe koji drže da je svijet determiniran i da sloboda volje ne postoji i libertarijance koji negiraju istinu determinizma i afirmiraju postojanje slobodne volje. Libertarijanci se dalje dijele na događajno-uzročne libertarijance koji smatraju da su odluke i radnje indeterministički uzrokovane događajima u umu činitelja, djelovateljsko-uzročne libertarijanice koji smatraju da odluke i radnje indeterministički uzrokuje činitelj shvaćen kao neuzrokovana supstancija i neuzročne libertarijance koji odluke i radnje

² Marija Brida, »Sloboda u kompleksnosti prakse«, *Filozofija* 7/4 (1963), pp. 75–82; Marija Brida, »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja«, *Praxis* 5 (1971), pp. 719–724; Marija Brida, »Dijalektika ozbiljavanja slobode«, *Radovi FF Zadar* 12 (1973/74), pp. 205–213.

Sva tri članka uvrštena su u knjigu: Marija Brida, *Traženja: Filozofski ogledi* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989). Proučavane članke u ovom radu citiram prema njihovom izdanju u Bridinoj knjizi.

poimaju kao jednostavne neuzrokovane događaje koji su povezani sa svojim činiteljima neuzročnom sponom.³

3. Marija Brida o slobodi volje

3.1 Sloboda u kompleksnosti prakse

Članak »Sloboda u kompleksnosti prakse« Brida započinje postavkom da je čovjek aktivno biće prakse te da je svaki oblik ljudskog života obilježen praksom koja je »sve ono događanje koje čovjek kao čovjek unosi u zbiljnost preobražavajući sebe i svijet«. ⁴ Praksu dijeli Brida na vanjsku djelatnost, tj. vanjske pokrete organizma i unutarnju djelatnost – emocionalnu i misaonu djelatnost organizma, tj. umnu djelatnost. ⁵ U članku želi odgovoriti na nekoliko pitanja. Prvo, je li ljudska praksa slobodna? Drugo, ako je slobodna, u kojem je smislu slobodna? Treće, je li slobodna u cjelini ili u dijelovima? I peto, je li takvo događanje slobodno uvijek ili samo u određenim oblicima? ⁶ Započinje objašnjenjem da se uobičajeno za slobodu govori da ima pozitivni i negativni smisao:

»O slobodi se govori u pozitivnom i negativnom smislu. U negativnom smislu sloboda znači odsustvo faktora koji čovjeka sputavaju u očitovanju njegove ljudskosti kao što su društvena neravnopravnost, ekonomska potčinjenost [sic] i eksploatacija, segregacija, lažnost obavještavanja, sužavanje odgojnog i obrazovnog horizonta itd. Te faktore smatra čovjek povredom svoga osobnog integriteta, i angažirajući se za njihovo uklanjanje zasniva pozitivne društvene uvjete slobode: društvenu i ekonomsku ravnopravnost, podizanje životnog standarda, skraćivanje radnog dana, slobodu i objektivnost informacija, slobodu govora, udruživanja, odgoja itd. Pozitivni smisao slobode, prema ovdje iznesenom shvaćanju, znači dakle integritet osobe, koji ovi čimbenici u izvjesnom smislu uvjetuju.«⁷

Brida kritizira ovakvo shvaćanje pozitivne slobode. Problem s ovakvom pozitivnom slobodom jest to što je ona ustvari djelomična pozitivna sloboda, i to iz dva razloga. Prvo, jer svi ti uvjeti nikada ne mogu biti ostvareni i, drugo, jer i da jesu ostvareni, njima bi se postigao možda ugodan život što ne bi imalo

³ Kao ogledni primjer argumentacijske dijalektike između zastupnikā tih stajališta vidi John Martin Fischer, Robert Kane, Derk Pereboom and Manuel Vargas, *Four Views on Free Will* (Hoboken, USA: Wiley-Blackwell, 2007).

⁴ Brida, »Sloboda i neki aspekti djelovanja«, p. 13.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

veze s afirmiranjem vlastitog i tuđeg integriteta.⁸ Brida zatim razmatra alternativno shvaćanje pozitivne slobode kao stupanj moguće realizacije htijenja.⁹ Ovo shvaćanje, smatra Brida, jednako je problematično, i to zato jer je nedorečeno. Htijenje samo po sebi nije dovoljno definirano; mora se znati na što se ono odnosi da se može smatrati slobodnim.¹⁰ Brida nadopunjava to shvaćanje slobode. Ono je u bitnoj vezi sa slobodom samo onda ako je ona usmjerena prema humanim vrijednostima, a ako je usmjerena prema suprotnostima vrijednosti, onda to nije sloboda, nego moć, bilo moć nad ljudima ili nad prirodom.¹¹ Ova druga moć ostvaruje se u razvoju materijalne proizvodnje te je nužan preduvjet slobode koji razvojno dijalektički može imati i proturječnu ulogu.¹²

Zatim Brida objašnjava da obje vrste moći zajedno s drugim faktorima ulaze u proces povijesnog razvoja s određenom dijalektičkom zakonitošću.¹³ Čovjek zadovoljavajući svoje životne potrebe ima dvostruki odnos prema prirodi i drugim ljudima. S jedne strane mu je prirodna materija izvor preko kojeg zadovoljava potrebe, a drugi ljudi prijatelji u borbi, a s druge strane materija mu je prepreka koja ga može ugroziti, a ljudi suparnici koje treba podvrgnuti.¹⁴ Isto tako dok si je poboljšavao život razvijanjem novijih oruđa i prilagođavanjem prirodne materije, paralelno je stvarao nove i nužne razine suradnje i nove i nužne razine porobljavanja ljudi.¹⁵ Vrhunac ljudskog razvitka, objašnjava Brida, dogodio se u razdoblju novog vijeka. Tada je razvijena tehnologija omogućila da međuljudska suradnja postane nužan i neizbježan zahtjev i da se ukinu različiti oblici moći nad ljudima.¹⁶ Brida naglašava da do tog razvitka ne bi došlo da je čovjek koristio moć nad ljudima i prirodom u izolaciji.

»<...> to jest da nije čitav čovjek, sa svim svojim sposobnostima uma, osjećanja i stradanja ulazio u akciju; sa svojim težnjama za ostvarenjem slobode, za poštovanjem osobnog dostojanstva i punom sviješću o tome, dakle i onim što još nije moglo biti odraz ostvarenih društvenih oblika. Aktivnost, ukoliko proizlazi iz vitalnih potreba, ne bi dala veće rezultate, jer se brzo zatvara u krug. No ona je, otkako postoji čovjek kao čovjek, uklopljena u stvaralačku aktivnost njegove prakse. Već pračovjek snažno doživljava magiju slike, svojstven mu je jezik umjetnosti. Poznavanje položaja nekih zvijezda koristilo je doduše za privredu

⁸ Ibid., pp. 13–14.

⁹ Ibid., p. 14.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

i plovidbu morem, no znanje o strukturi kozmosa bilo je kroz tisućljeća sasvim nekorisno, a ipak je tako snažno zaokupljalo duhove. Slično je bilo s matematikom i drugim naukama. Velika otkrića nastajala su pretežno u poletu stvaralačke težnje za znanjem, a tek su naknadno primjenjivana. Bez entuzijazma istraživača, bez njegovih vizija daljine i slobode bio bi neostvariv i polet proizvodnje.«¹⁷

Čovjek dakle, tvrdi Brida, u svojoj praksi ima komponentu stvaralaštva, kreativnosti i želju za znanstvenim istraživanjem bez kojeg materijalna proizvodnja ne bi bila moguća. Ta je komponenta prisutna još dok je čovjek bio pračovjek. Prema tome, izvodi Brida, praksa materijalne proizvodnje samo kada je na razvijenijem stupnju razvoja oslanja se na znanstvena istraživanja koja u početku nisu bila od praktične koristi.¹⁸ S druge strane pak materijalna proizvodnja može imati veliki utjecaj na znanosti i ostale oblike svjesnog života.¹⁹ Ali svi ti oblici nemaju kao svoju jedinu svrhu održavanje postojećih društvenih odnosa. Oni posjeduju još nešto. Kao argument Brida daje primjere da se u umjetničkim djelima antičke kulture nalazi vrijednost premda odavno ne postoji robovlasnički društveni odnos tog razdoblja te da se ljudi bore za slobodu koja nigdje nije ostvarena u društvenim odnosima u kojima se nalaze.²⁰

Brida se zatim okreće analitičarima kulture Marxu i Nietzscheu koji su govorili o uzrocima ljudske neslobode, mehanicizmu i moći. Fenomen koji prema Bridi u tom smislu sputava čovjeka jest otuđenje.²¹ Taj je pojam od Hegela kao apstraktnog preuzeo i konkretizirao Marx u svojim *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* pod koji je stavljao rezultate svoje analize kako kapitalizam šteti čovjekovoj suštini.²² Zbog otuđenja u kapitalizmu dolazi do procesa reifikacije. Ljudske vrednote povlače se iz kulture i bivaju zamijenjene sadržajnim elementima mehanicizma i moći.²³ Pritom dolazi do promjene odnosa sredstvo-svrha jer bešćutni kapitalistički ekonomski odnosi poprimaju privid humanih odnosa i kulturnih vrednota.²⁴ Nietzsche ukazuju na prikrivanje odnosa mehanicizma i moći pod vidom vrijednosti morala i kulture.²⁵ U tom su pogledu za Bridu značajne njegove analize u *Genealogiji morala* u kojima pokazuje kako se podvaljuje moć pod krinkom moralnih kategorija kao što su savjest, ideal, dobro i zlo.²⁶

¹⁷ Ibid, pp. 14–15.

¹⁸ Ibid, p. 15.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid. Prema Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Kultura, 1953): 203.

²³ Ibid, p. 16. Prema Karl Marx, *Kapital I* (Zagreb: Kultura, 1947), p. 37.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Naglašava da je za naše doba važno Nietzscheovo ukazivanje na opasnost da se čovjek dezintegrira, da će smisao pobjeći od svijeta i da raste pustoš nihilizma.²⁷ Zajedničko Marxu i Nietzscheu jest to, ukazuje Brida, što se nadovezuju na novovjekovnu mehanicističku metafiziku.²⁸ Pa tako Nietzsche za takav svijet kaže da je potpuno kvantificiran svijet suprotstavljenih stupnjeva moći.²⁹ Oba su istraživača kulture prema Bridi pokazala da svijet koji je proizašao iz stihijskog ostvarivanja moći, njezinog prikrivanja u metafizičkim likovima i preokretanja odnosa između sredstva i svrhe jest dehumanizirani svijet u kojem dominiraju kvantitativne relacije i svijet mehaniciziranih bića koji je čovjeku tuđ.³⁰ Ako je takav svijet kojim slučajem indeterministički, jedina moguća sloboda nužno je biranje jednog od jednako bezizlaznih putova.³¹

Brida iz toga međutim ne izvlači negativne zaključke za čovjekovu slobodu. Kaže da pathos tragike i ljudske odgovornosti koji lebdi oko takvih za čovjekovu slobodu negativnih koncepcija svijeta predlaže da se granice toga otuđenog svijeta nadiđu.³² Sloboda za čovjeka zapravo ima dublju doživljajnu stvarnost.³³ On otkriva da postoji aktivnost u kojoj se u potpunosti nalazi jer njome dolazi do svojeg izvornog postojanja i izvorne vrijednosti ljudskog smisla.³⁴ Granicu, vanjsku određenost i mehanicizam zamjenjuje unutarnja smisljena određenost vrijednosti.³⁵ Zbog toga sloboda iz vremenski dalekog razdoblja, premda se izražava zastarjelim načinom izražavanja, govori razumljivim jezikom. Upravo iz te dimenzije izvornog bivstvovanja proizlazi originalnost čovjekove ličnosti, neuvjetovanost njegova djelovanja i stvaralaštvo njegove slobode.³⁶ Za Bridu se posebnost čovjeka sastoji u tome što je u svojem biću upućen na ono što nije, a vrijedno je da bude.³⁷ Čovjek je po svojoj prirodi okrenut prema vrijednostima koje dovodi u postojanje razvijanjem stvaralačkih energija.³⁸ Slobodu na osnovi toga Brida definira kao aktualiziranje čovjekovog bivstva, što nije kapacitet

²⁷ Ibid., pp. 16–17. Prema Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra* (Zagreb: Mladost, 1962), pp. 138, 239; *Der Wille zur Macht* (Leipzig: Kröner, 1917), Aph. 32.

²⁸ Ibid., p. 17.

²⁹ Ibid. Prema: Nietzsche, *Der Wille Zur Macht* (Leipzig: Kröner, 1917), Aph. 23.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid., p. 18.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

koji čovjek posjeduje, nego zadatak koji treba ostvariti.³⁹ Ostvarivanjem tako shvaćene slobode čovjek ostvaruje sebe kao čovjeka. To može poprimiti dva oblika: trajni oblik kao što su umjetnička djela, znanstveni rezultati i uspjeh društvenih pokreta i netrajni, prolazni oblik u neposrednim odnosima s drugim ljudima koji se mijenjaju u smislu njihova humaniziranja.⁴⁰

Brida zatim govori o strukturi i slobodi unutar ljudske prakse. U ljudskoj praksi, koja je cjelina složena od više komponenata, komponenta koja posjeduje slobodu jest stvaralački uvid u smisao humanog bivstva.⁴¹ Ona, jer je usmjerena prema budućnosti koja se sastoji od mogućih ostvarenja, daje opću prirodu svake radnje, no hoće li to tako biti, ovisi o ostalim komponentama prakse, kao što su prirodni procesi i tehnička komponenta. Svaka komponenta djeluje prema vlastitim zakonitostima. Imamo li slobodu, objašnjava Brida, ovisi o tome kakva je struktura prirode o kojoj sve ostalo ontološki ovisi pa tako i sloboda.⁴²

»Ako bi postojao kompletan kauzalitet prirodnog zbivanja, koji bi sasvim isključivao momente indeterminiranosti, onda bi to bilo nemoguće i (makar kako se to nastojalo riječima izmijeniti) sloboda iz svoje transcendentalnosti ne bi mogla nimalo utjecati na realni svijet. Kada bi po nepromjenjivoj i bezizmnoj zakonitosti bilo od iskona određeno gdje će se, na primjer, 10. I. 1969. godine nalaziti materijalne čestice koje danas sačinjavaju građevine Londona, tj. da li na relativno istom mjestu ili tamo gdje bi ih raznijela neka atomska eksplozija, onda bi bila uzaludna sva ljudska nastojanja da se fatum izbjegne. Sama ta nastojanja bila bi svirepa igra sudbine i jedino bi još stoički mir bio dostojan čovjeka.«⁴³

Napredak znanosti prema Bridi pokazao je da postoje barem trenuci prave indeterminiranosti u prirodi koji determinizam »pretvaraju u porozno tkivo koje, ne mijenjajući zakonitosti svojih veza, može pod drugim utjecajima, kao što je svrsihodna djelatnost ljudi, mijenjati oblike i prilagođavati se takvim zahtjevima.«⁴⁴ To pretpostavlja da čovjek posjeduje određenu razinu znanja kako priroda djeluje.⁴⁵ Zbog toga se tehničke komponente temelje na poznavanju prirodnih zakonitosti; one posreduju između automatizma prirode i čovjekovih ideja. S jedne strane povećavaju mogućnost stvaralaštva, a s druge se na njemu temelje jer se one osnivaju na poznavanju materije, a to je omogućilo ljudsko

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid., pp. 18–19.

⁴¹ Ibid., p. 19.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

stvaralaštvo.⁴⁶ Brida upozorava: kako tehničke komponente uvjetuju vitalni i kreativni život, postoji opasnost da ga ugroze ako prestanu biti sredstva i postanu svrha.⁴⁷

Na pitanja koja je postavila na početku svojeg članka Brida sada daje odgovore. Unutar čovjekove prakse smisao slobode, odgovara Brida, nalazi se u stvaralaštvu. U odnosu na problem slobode kod prakse postoje dvije tendencije:

- a) Stvaralačka tendencija koja, ulazeći u dimenziju bivstvovanja, otkriva izvorno bogatstvo vrijednosnog smisla te izražavajući ga djelima imanentne vrijednosti afirmira suštinu pozitivne slobode.⁴⁸
- b) Tehnicistička tendencija koja je usmjerena na proizvodnju sredstava za vitalni i kreativni život. Vrijednost njezinih proizvoda ovisi o tome koliko služe tim svrhama.⁴⁹

Te dvije tendencije prakse, objašnjava Brida, ne cijepaju čovjeka, nego zajedno tvore dijalektičku cjelinu koja u sebi sadrži proturječne čimbenike.⁵⁰ Ni u jednom razdoblju povijesti nije postojala samo jedna od tih tendencija, nego je jedna od njih prevladavala nad drugom, npr. u antičkoj Grčkoj su prevladavale kreativne snage, a u našem suvremenom dobu tehnicistička tendencija.⁵¹ Brida upozorava na to da postoji opasnost da tehnicistička tendencija u suvremenom dobu toliko prevlada da bude dominirajuća te negiranjem slobode, umjesto da omogućiti uvjete za slobodu svih ljudi, postane sredstvo uništenja suvremenog društva.⁵²

Na kraju svojeg članka Brida citira odlomak iz Marxova *Kapitala*:

»Carstvo slobode počinje u stvari tek tamo gdje prestaje rad određen nevoljom i spoljašnom svrsihodnošću; po prirodi stvari, ono, dakle, leži s one strane oblasti same materijalne proizvodnje... Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da udruženi čovjek, udruženi proizvođači, racionalno urede ovaj svoj promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umjesto da on njima gospodari kao neka slijepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom energije i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi. Ali to uvijek ostaje carstvom nužnosti. Sa one strane njega počinje razvitak ljudske snage, koji je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode, ali koje može da procvjeta samo na onom carstvu nužnosti kao svojoj osnovi <...>.«⁵³

⁴⁶ Ibid., p. 20.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid., p. 21.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid. Prema: Karl Marx, *Kapital: treći svezak* (Zagreb: Kultura, 1948), p. 756.

Brida smatra da Marxov izraz »s one strane« nema jedino vremensko značenje nego i bitno značenje.⁵⁴ Razvitak »ljudske snage koja je svrha sebi« postoji otkad postoji čovjek, ali to je bilo dostupno samo manjini ljudi. Zadaća je da razvitak takvih ljudskih snaga postane mogućnost za sve ljude.⁵⁵ Tome će doprinijeti, zaključuje Brida, nastojanja obespravljenog dijela društva koji ga je ostvarivao stradavanjima i borbama, tj. dosadašnjim djelima istinske kulture.⁵⁶

3.2 Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja

U članku »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja« Brida želi odgovoriti na pitanje nastaje li ljudsko djelovanje kao spoj prirodnih i društvenih čimbenika koji su mu temelj ili je ono uvjetovano još nečim što se ne pojavljuje ni u prirodi ni u društvu, a što ona naziva pozitivni izraz čovjekove slobode?⁵⁷ Odgovor pokušava pružiti razmatranjem nekoliko oblika ljudskog djelovanja, s naglaskom na čovjekovo oblikovanje materije jer je njega od svih vrsta ljudskog djelovanja najlakše razmotriti.⁵⁸

Čovjeka, objašnjava Brida, na oblikovanje materije motivira borba za samoodržanjem, no njegovi proizvodi samoodržanja, npr. kameno oruđe koje ima oblik geometrijskih likova, slike životinja u pećinama te kipovi i hramovi za slavljenje bogova i heroja sugeriraju da čovjeku »nije toliko do prirodnog samoodržanja koliko do dublje afirmacije koju sebi dočarava kroz takve predodžbe, a koja s onu stranu antiteze samoodržanja: biti ugrožen – gospodariti.«⁵⁹ Iza čovjekova uspješnog oblikovanja materijom, nastavlja Brida, stoji primjena matematike na prirodu. Matematičke zakonitosti i uzori koji su omogućili izgradnju piramida ne nalaze se u prirodi jer u prirodi nema savršenog kruga, trokuta, kvadrata i ostalih pravilnih geometrijskih likova.⁶⁰ Čovjek ih spoznaje umom: zamišlja jedan red matematičkih postavki *a priori* te koristeći razumska pravila dok mjeri polazišne pozicije u materiji, izvodi drugi red matematičkih postavki.⁶¹ Time čovjek u nešto što je nestabilno i nepravilno uvodi stabilnost i pravilnost.⁶² Priroda na to pozitivno odgovara, tj. uspjeh tehnologije pokazuje

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Brida, »Sloboda i neki aspekti djelovanja«, p. 55.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid., pp. 55–56.

⁶⁰ Ibid., p. 56.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

da postoji djelomična korespondencija između matematike i prirode.⁶³ Premda se matematička spoznaja već stoljećima razvija prema vlastitim načelima, objašnjava Brida, matematički teoremi i modeli izvedeni iz njih prijeko su potrebni za učinkovito upravljanje materijom. Kako su oni uvijek apstraktni, tj. odgovaraju samo nekim aspektima prirodnog zbivanja koji se mogu matematički prikazati te ne mogu u potpunosti i iscrpno prikazati prirodu, pogodni su za djelovanje na materiju jer svojom preglednošću olakšavaju čovjeku izbor.⁶⁴ Priroda je dinamična, ali ljudski su ciljevi stabilni, stoga čovjek, da bi mogao ostvariti svoje ciljeve, mora iz dinamike prirode izvući ono što se može izraziti apstraktnim matematičkim terminima.⁶⁵ Zatim te skupljene podatke stavlja u svoj plan te proizvodi materijalne predmete i tako ostvaruje pothvate kojih nema u prirodi. Čovjek to uspješno radi tisućljećima i stalno se premašuje.⁶⁶ I upravo u oblikovanju materije, prema Bridi, susreću se nužnost i sloboda: nužnost se nalazi u usklađenosti matematičkog izračuna s onim dijelom prirode koji se može racionalno izraziti.⁶⁷ Slobodu čini postojanje više mogućih putova za ostvarenje nekog plana, a čovjek se odlučuje za jedan od njih.⁶⁸ Znanost mu omogućuje da vidi te putove te mu tako povećava šansu da ostvari slobodu.⁶⁹ Čovjekovi planovi unaprijed su proračunani, tj. pretpostavljaju determinizam, ali da u prirodi ne postoji indeterminizam, nikakav plan ne bi bio moguć; planovi bi samo bili inteligibilni u Kantovu smislu tog pojma.⁷⁰ Sloboda usto, što je važnije, kaže Brida, samu tehničku praksu i uvjetuje:

»Prirodno biće živi u skladu sa sredinom koja mu je osjetilno dana i kojoj se ono receptivnošću svojih funkcija prilagođuje. <...> U taj ujednačen životni tok čovjek svojim tehničkim zahvatima ubacuje suprotno odnošenje: sredinu prilagođuje sebi, materiju rastavlja na dijelove koje međusobno uspoređuje, premješta i mijenja njihov poredak koristeći se zakonitostima koje je otkrio. Razrješavajući kvalitativna svojstva materije u relacije kvantitete projektira jedno homogeno područje koje postaje idealno područje njegove aktivnosti. On kao subjekt stoji tome zamišljenom objektivnom području nasuprot. Stvaraju se uvjeti za transcendentalnu diferencijaciju subjekta-objekta.

Takva promjena odnosa pretpostavlja da subjekt koji izvodi promjenu ne doživljava sebe podvrgnutim istoj uvjetovanosti koju namjerava mijenjati: kao

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid., p. 57.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

nosilac transcendentnog akta on je izvan nje. Um izvršuje odluku koja proizlazi iz ekstatičnosti egzistencije. To izvorno za odluku nalazi se s onu stranu dane uvjetovanosti, dakle, od nje je slobodno. Ukoliko to *izvorno* ili *slobodno* poprimi samosvjestan lik, izražava se kao *svijest* o *bezuvtjetnosti*. No da bi se izrazilo kao sloboda ili kao negativitet egzistencije u odnosu na pozitivnost danoga, ne mora nužno doseći stupanj samosvijesti. Ekspliciranje slobode u svijest o bezuvjetnosti pripada razmjerno visokim oblicima ljudske djelatnosti.«⁷¹

To što tehnička praksa proizlazi iz egzistencijalne odluke, razlaže Brida, jest dokaz da pripada temeljnijim strukturama originalnog totaliteta prakse.⁷² Iz gledišta odnosa prema smislu totalitet ima dva dijela: izvorni nosilac smisla i tehničko izražavanje smisla.⁷³ Svaka komponenta može težiti prema osamostaljenju: kada tome teži izvorni nosilac smisla, rezultat su kontemplativni oblici djelovanja, a kada tome teži tehničko izražavanje smisla, rezultat su tendencije prema tehnicizmu.⁷⁴ Cjelovitost prakse ostvaruje se samo onda kada se izvorni nosilac smisla sadržajno izražava preko tehničke komponente.⁷⁵ Zatim Brida daje karakterizaciju ljudske prakse, tj. djelatnosti u općem smislu:

»U svojoj cjelovitosti čovjekova je praksa bitno stvaralačka, jer relacije danih uvjeta preobražava prema smislu koji se, proizlazeći iz izvornoga *biti*, u odnosu spram danih uvjeta očituje kao nov, dakle kao revolucionaran u odnosu na ono što već postoji. Egzistencijalno usidren u izvornome *biti*, čovjek je ekstatičan uvjetovanosti (prirode i društva) u kojoj djeluje. U toj usidrenosti jest njegova autentičnost, njegova osobna bezuvjetnost. Smisao koji se u odnosu na danu uvjetovanost očituje kao revolucionaran proizlazi iz te bezuvjetnosti, tj. iz osobnog otkrića izvornoga *biti*. Taj smisao daje afirmativan značaj slobodi; ozbiljujući ga ona nije više samo 'sloboda od...', nego i 'sloboda za...'.«

Prevedeno u relacije razdvojenosti subjekta-objekta izvorno *biti* očituje se kao *apsolutno* (negirajući tu razdvojenost), odnosno, u dimenziji djelovanja, kao *vrijedno* koje treba učiniti zbiljskim. Sloboda se očituje u bezuvjetnosti tog ozbiljenja. Doista se u svih velikih stvaralaca – revolucionara, umjetnika, znanstvenika – ona tako i pojavljuje. U stvaralačkoj praksi dolazi dakle sloboda do svoga afirmativnog sadržajno-smislenog značaja kao čovjekova autentičnost.«⁷⁶

S obzirom na to da cjelina prethodi svojim komponentama, objašnjava Brida, tehnička praksa proizlazi iz originalne cjelovitosti prakse čija je ona komponenta, a cjelovitost prakse na istom principu iz slobode kao ekstatičnosti

⁷¹ Ibid., pp. 57–58.

⁷² Ibid., pp. 58.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., pp. 58–59.

egzistencije, no kako se sloboda izražava kroz odvojenost subjekta, očituje se djelomično.⁷⁷ Ta odvojenost subjekta može doći do čiste subjektivnosti kada se kriterij za ispravnost postupka ne nalazi u biti, nego u tehnički priređenom području objekata koje je subjekt sebi postavio nasuprot.⁷⁸ Radi diferenciranosti povijesnog razvitka, objašnjava Brida, takvo je tehničko postavljanje nužno, ali ako postaje zamjena za cjelovitost prakse, ako zamijeni komponentu koja je nosilac smisla, nastaje tehnicističko osiromašenje zbilje i odumiranje izvornog stvaralaštva.⁷⁹ Posljedice toga osiromašenja, prema Bridi, razne su ideologije koje ljudsku svijest podvrgavaju istim principima pravilnosti-nepravilnosti. Kad se to dogodi, sloboda nestaje dresurom i zaboravom, što je prema Bridi učinkovitija metoda nego prisila.⁸⁰ Društvene skupine koje su zahvaćene tim procesom mogu iskazivati privid ubrzanog napretka, no ubrzo dolazi do njihove stagnacije i općega zaustavljanja razvoja uključujući i materijalna proizvodnju. Jer kako nestaje stvaralaštvo, tako nestaju i znanstvena otkrića što u znatnoj mjeri negativno pogađa materijalnu proizvodnju.⁸¹ Ipak cjelokupna praksa nikada se ne može otuđiti; ono što je otuđeno njegova je komponenta kao otuđeni rad.⁸² Kod otuđenog rada u obliku robovskog rada nepotrebna je ideološka kompenzacija. U feudalnom društvu kompenzacija je potrebna u obliku vjerskog otuđenja. Kapitalizam, kao zadnji stadij, ima raznolike oblike otuđenja. Ta se raznolikost povećava s diferencijacijom proizvodnog rada, no taj proces ne vodi nužno do otuđenja; može voditi i do slobode.⁸³

Ostvarenje slobode na razini ljudskog djelovanja, dalje razlaže Brida, nastaje kada je stvaralačka praksa prisutna u cjelini. Kao jedno moguće rješenje Brida razmatra da se poveća slobodno vrijeme koje se ne troši na mehanizirani proizvodni rad, ali to rješenje zapravo donosi štetu: čovjek će imati slobodno vrijeme, ali posljedično postaje stvaralački nezainteresiran za svoj proizvodni rad.⁸⁴ Čovjekova sloboda i u odnosu na proizvodni rad prema Bridi mora se postići »svjesnim uvidom proizvođača u totalitet razgranatog proizvodnog procesa i njihovim aktivnim sudjelovanjem u upravljanju tim procesom (što je nemoguće bez tog uvida).«⁸⁵ Preduvjet za taj uvid u jačanje ljudskih umnih snaga jest buđenje iz ideološke uspavanosti, što je težak, ali moguć zadatak, koji

⁷⁷ Ibid., p. 59.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid., pp. 59–60.

⁸⁴ Ibid., p. 60.

⁸⁵ Ibid.

je potreban, naglašava Brida, ako je namjera ostvariti »samoupravno društvo slobodnih građana«. ⁸⁶

Brida naposljetku rekapitulira da sloboda uvjetuje povijesni proces, shvaćen kao cjelovita ljudska djelatnost, koja se bez nje ne može dogoditi, no istodobno ona se »u njemu razvija, postaje potpunija i kroz suprotnosti postaje jasnija, te kao čovjekova autentičnost omogućuje njegov stvaralački hod i uvijek novo osmišljavanje tokova koji ga fundiraju.« ⁸⁷ Brida pri kraju naglašava: premda je sloboda nužan uvjet povijesnog procesa, on sâm po sebi nužno ne vodi do ostvarivanja slobode, nego je moguće da vodi i prema sve većem učvršćenju otuđenja jer se sloboda može razbiti na svoje komponente koje su relativno samostalne te svaka od njih krenuti svojim zasebnim putem. ⁸⁸ Zbog toga je trajan čovjekov zadatak da »živi u budnosti svoje autentičnosti jer se tako nalazi na putu ozbiljenja slobode.« ⁸⁹

3.3 Dijalektika ozbiljavanja slobode

U članku »Dijalektika ozbiljavanja slobode« iz 1973. godine Brida karakterizira slobodu kao složenu cjelinu koja se sastoji od izvornog doživljaja slobode i objektiviziranja tog doživljaja u realnom događaju. ⁹⁰ Jezgru te cjeline čini doživljaj jer bez njega ne bi bilo ni izražajnog objektiviranja. ⁹¹ Taj doživljaj ne gubi se u prostoru i vremenu, nego u njemu djeluje, usmjerava ga i stvara. To proizlazi iz njegove sadržajno smislene biti u kojoj se usredotočuju izvorne pobude osobe. ⁹² Doživljaj slobode, kaže Brida, rijedak je domašaj duševno-duhovnog napona, domašaj budnosti i izvorne sabranosti ličnosti. Kroz povijest čovjek se borio za taj privilegij u mnogim područjima, od znanosti, filozofije i religije. ⁹³ Zbog toga za Bridu ljudska sloboda nije »puka činjenica kontingencije ili psihička proizvoljnost, nego jedna osobitost čovjekova bitka.« ⁹⁴ Ona se:

»<...> očituje u doživljaju u kojemu se osoba sabire u izvornost bitka, doživljeni smisao koji se izražava kao istina. Izražavanje doživljenog smisla izvornosti kao istine jest stvaralaštvo slobode. U njemu dinamika doživljaja transcendiraju preko periferne osjetljivosti prema području realnog zbivanja koje čovjek, kao zbiljski

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid., p. 61.

⁹⁰ Brida, »Dijalektika ozbiljavanja slobode«, p. 63.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

nosilac doživljaja, nastoji preobraziti prema smislu doživljajem aktualizirane istine. To nastojanje proizlazi iz vrednovanja u kojemu je istina intencionalni predmet, dakle vrednota koja treba da postane i u objektivitetu zbiljska. Doživljaj slobode je, dakle, vrijednosni doživljaj koji u ozbiljavanju iz subjektiviteta prelazi u stvaralačko djelovanje. Može se reći da je sloboda doživljajna totalizacija u kojoj se izvornim osmišljavanjem prevladava razdvojenost subjekta i objekta, tj. objektivna se područja stvaralački transformiraju prema determinantama i pravilnostima koje su adekvatne doživljenom smislu.«⁹⁵

U ostvarivanju slobode, tvrdi Brida, čovjek je upućen na determiniranost na dva načina: ontološki pripada prirodnoj i društvenoj determiniranosti i sâm determinira, ali on nije u potpunosti determiniran od strane prirode i društva jer da je tako, to bi proturječilo tome da je on determinirajući te sloboda ne bi postojala osim kao ideal.⁹⁶ Ovo bi bilo istinito da je uzročnost deterministička relacija, no uz nju postoji i statistička (indeterministička) uzročnost koja daje teorijsku mogućnost da se u nizu uvjeta pojavi nešto što nije tim uvjetima determinirano i uvjetovano.⁹⁷ To nedeterminirano i neuvjetovano po sebi nije sloboda, ali je uvjet za mogućnost ostvarenja slobode.⁹⁸ Brida potom uvodi razliku u pojam slobode:

»Analitički uzevši, može se razlikovati negativni i pozitivni aspekt slobode. Negativni aspekt slobode sastoji se u činjenici da smisao aktualiziran doživljajem ne pripada redu realne uvjetovanosti prirodnog i društvenog zbivanja, nego ima vlastitu zakonitost. U odnosu na tu uvjetovanost on nije uvjetovan, nego danu uvjetovanost transcendirira. Pozitivan aspekt slobode sastoji se u stvaralačkom impulsu samopotvrđivanja čovjeka, u ozbiljavanju uvijek novog smisla doživljenog izvornom sabranošću ličnosti. Negativni vid slobode je, dakle, transcendencija smisla, a pozitivni je vid stvaralaštvo.«⁹⁹

Biće, kaže Brida, mijenja uvjete vlastitog opstanka kada ono svojim svojstvima transcendirira determiniranost koja ju u potpunosti ne uvjetuje, a upravo tako se čovjek odnosi prema prirodnoj i društvenoj sredini u kojoj postoji.¹⁰⁰ On u njih ubacuje svoj cilj koji ostvaruje, a koji je prije toga bio idealna zamisao u njegovoj predodžbi, što mu kao determinirajućem biću omogućuje da postane izvor novih determinacija.¹⁰¹ Pritom mu nije dovoljno da poznaje vlastite svrhe

⁹⁵ Ibid., pp. 63–64.

⁹⁶ Ibid., p. 64.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid., pp. 64–65.

¹⁰¹ Ibid., p. 65.

nego i vrste determinacije koje može koristiti kad ostvaruje te svrhe. Svrha se mora dovesti u vezu s tipom zakonitosti koji približno odgovara domeni, tj. prirodi i društvu u kojima čovjek ostvaruje tu svrhu; što je korespondencija između tipa zakonitosti i domene veća, to je veća mogućnost da se ostvari čovjekov cilj.¹⁰²

Spoznajući svoju djelomičnu determiniranost, čovjek uspijeva sve više postati determinirajuće biće, prvo u odnosu na prirodu, a zatim u odnosu na društvo i vlastiti proizvod.¹⁰³ Taj negativni aspekt slobode kao determinirajuće biće koje negira danu determiniranost jedan je od bitnih pokretača povijesti, tvrdi Brida, jer određuje smjer u kojem će ići mijenjanje prirodno-društvene uvjetovanosti.¹⁰⁴ Ta autonomija smisla, objašnjava Brida, pojavljuje se već u ranim čovjekovim zahvatima u svoju uvjetovanost: svoje tvorevine čovjek stvara po uzoru na geometrijske likove koje ne pronalazi u prirodnom svijetu, nego u zakonitosti svojih razumnih postupaka.¹⁰⁵ Toliko je čovjek fasciniran matematikom i njezinim pravilnostima da u njoj vidi temeljne zakonitosti prirode te je spreman proglasiti vlastitu slobodu nepostojećom u ime te iste pravilnosti, ali kada djeluje, on ne dolazi do takvih zaključaka, nego kada ostvaruje svoje vlastite ciljeve, matematiku koristi za pomoć.¹⁰⁶ U usporedbi s dinamikom prirode, kaže Brida, ljudski su ciljevi stabilni te kada mjeri, pronalazi apstraktne dijelove prirodnog zbivanja.¹⁰⁷ Ti apstraktni dijelovi, koji se mogu matematički opisati, uporište su tehničkog djelovanja, no može doći i do varke, na koju su nasjeli mnogi istraživači kada se ti apstraktni dijelovi zamijene za pravu suštinu prirode i bitka.¹⁰⁸ Radi se, objašnjava Brida, o dijalektici čovjekove slobode koja se ne bi mogla ostvariti bez različitih vrsta determinacije: nepotpuna determinacija prirode omogućuje čovjeku da djelomično podudaranje prirodnog zbivanja s matematičkom nužnošću koristi za ostvarenje svojih ciljeva.¹⁰⁹ Da je priroda u potpunosti nedeterminirana, ona bi onemogućila čovjekovo stvaralaštvo jednako kao i potpuna determiniranost.¹¹⁰

Uspješnost tehničke prakse temelji se na usklađivanju dvaju ili više tipova determinacije. Neki tip determinacije potpuno je determinirajući samo ako se čovjek njime služi kada nastupa kao određujuće biće pri čemu ima slobodu

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid., p. 66.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid.

biranja cilja, a neslobodan je kada izvodi djelomično usklađivanje jer mora postupati prema zakonitostima određenosti koje je spoznao i koje namjerava uskladiti.¹¹¹ Tehnički postupak navodi kako se usklađuje. Ovdje Brida pravi kontrast između tehničke prakse i stvaralaštva:

»Dok se tehnička praksa zbiva u dimenziji pravilnosti-nepravilnosti postupaka usmjerenih na prostorno-vremensku ekstenziju, viši oblici čovjekova stvaralaštva sastoje se u izražavanju doživljene istine. Sloboda je tada i sadržajno izražena u istini čovjekova samopotvrđivanja, a tehnička pravila pripadaju području izražajnih sredstava kojima se ostvaruje vrednovanje umjetnika tj. moralno, socijalno i religijski usmjerenog stvaraoa.«¹¹²

Za potpuno ostvarenje ljudske slobode nije, prema Bridi, odlučno područje na kojem se izražava nego od čovjeka doživljena istina koja osmišljava djelovanje.¹¹³ Kada dolazi do povrede ljudskog integriteta pa je time ugrožen taj doživljajno-djelovni kompleks, nastaje pobuna pod čijim utjecajem raste intenzitet tog kompleksa.¹¹⁴ Same pobune najčešće potiču društveno-ekonomski odnosi jer povrede ljudskosti i slobode najviše se događaju upravo tamo.¹¹⁵ Povreda na osobnoj razini može prijeći u želju za mijenjanjem uvjetovanosti društva, a kada je povrijeđena masa ljudi, pretvara se u revolucionarno kretanje.¹¹⁶ Ipak revolucionarni pokret nikada ne nastaje kao posljedica izvanjskih čimbenika, kao što su npr. ekonomski čimbenici, kaže Brida. Oni ga mogu samo uvjetovati jer su samo jedna strana u međusobnom djelovanju subjekta i objekta.¹¹⁷ Revolucije se u konačnici dogode ako postoje ličnosti koje ih stvaralaštvom slobode pokrenu i koje su središta oko kojih je usredotočeno revolucionarno kretanje.¹¹⁸ Zbog takvih ličnosti revolucije se često ne dogode gdje bi se prema izvanjskim čimbenicima trebale vrlo vjerojatno dogoditi, a dogode se tamo gdje se zbog manjka tih čimbenika ne bi trebale dogoditi te imaju istaknute osobe, heroje i revolucionarne mase čiji doživljaj slobode revoluciju stvaralački obilježava.¹¹⁹ Kad revolucija nema taj doživljaj, postaje rušenje ili teror ili pak stagnira u forme suprotne stvarnom sadržaju.¹²⁰ Obilježje je revolucija, nastavlja Brida, i da se

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid., pp. 66–67.

¹¹⁹ Ibid., p. 67.

¹²⁰ Ibid.

pojave u okolnostima u kojima su šanse za njihov uspjeh ništavne, a revolucionarni osjećaj obuzima ljude na takav način da ih potiče na rizično ponašanje i odbacivanje vlastitog života.¹²¹ Ovakva pojava ne proizlazi iz ekonomskih ili bioloških zakona, nego spada u dimenziju cjelovite ljudskosti koja posjeduje složeniju zakonitost.¹²² Za cjelovitu ljudskost Brida kaže:

»Jedan od bitnih principa koji je konstituiraju jest egzistencijalna sloboda koja se očituje u doživljaju izvorne sabrane ličnosti i u stvaralačkom izražavanju tako doživljenog smisla. Odlučnost za istinu u svim njezinim razinama – od izvorno-doživljenog smisla do istraživačkog rada u prostorno-vremenskim relacijama – utemeljena je u tom aktualiziranju egzistencijalne slobode; <...>.«¹²³

Biće kojemu nije svojstven izravan doživljaj slobode, kaže Brida, ne može staviti u pitanje vlastitu uvjetovanost, nego ostaje prebivati unutar njezinih granica. Da nema tog doživljaja, čovjek ne bi mogao svjesno mijenjati prirodne i društvene uvjetovanosti niti bi započeo niti bi se razvijao povijesni proces.¹²⁴ Sam taj proces posjeduje doživljavanje slobode čak i kada se ono događa u borbi protiv determinističkih sila.¹²⁵ U suvremenom dobu ono što uglavnom determinira nisu priroda niti objektivni dio društvene zakonitosti, već sam čovjek kroz volju za moć. Naime, objašnjava Brida, zbog brzog razvoja specijaliziranog znanja i njegove tehničke primjene došlo je do nastanka centara moći koji teže podređivanju kulturnog i društvenog događanja radi učvršćivanja svojih nadmoćnih pozicija.¹²⁶ Cjelovitost ljudskosti što je smisao i cilj čovjekova opstanka postaje sredstvom za razvijanje tendencija koje postaju njegova negacija.¹²⁷ Zamjenjuje se odnos sredstva i svrhe te se doživljavanje slobode cijepa: s jedne strane se povezuje s centrima moći i poprima karakter subjektivne proizvoljnosti, a s druge strane, jer je vjerna izvornoj čovječnosti, koncentrira se u otpor.¹²⁸

Brida potom prikazuje hipertrofiju djelomičnih i otuđujućih tendencija kako su je razmatrala tri mislioca: Marx svojim društveno-povijesnim istraživanjima, Nietzsche svojim razotkrivanjem volje za moć skrivene pod prividom moralnih vrijednosti te Heidegger ocrtavanjem nihilističke opasnosti.¹²⁹ Ono što im je

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid., p. 68.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

zajedničko, tumači Brida, jest uvid da je jedna od bitnih karakteristika otuđenja uzmicanje izvornih kvaliteta vrijednosti pred tendencijom kvantificiranja.¹³⁰ Marx je problem otuđenja razradio na društveno-ekonomskom području i s tog stajališta dao perspektivu kako da se otuđenje savlada društvenom revolucijom.¹³¹ Antropološka problematika vezana uz revoluciju nije istražena, ali Brida je mišljenja da Nietzscheove i Heideggerove ideje u tom pogledu mogu biti rasvjetljujuće ako se uzmu u obzir njihove jednostranosti i naknadna pojednostavljenja.¹³² Nietzsche je problem nihilizma pokušavao riješiti pojmom volje za moć, ali ne koristi svoje analize iz radova kao što je npr. *Genealogija morala*, nego daje skicu rješenja suprotstavljanjem strana jak/slab.¹³³ Brida komentira da on ne razlikuje različita iskazivanja moći (stvaralačka, umna, fizička, moralna itd.), stoga njegovo rješenje ostaje kvantificirajuće pojednostavljenje te završava u nihilizmu koji je pokušao prevladavati.¹³⁴ Heidegger se nastavlja na Nietzschea. Afirmira volju za moć i preuzima isto takvo neizdiferencirano tumačenje moći pod čijim se utjecajem vrijednosne kvalitete pretvaraju u kvantume moći subjekta.¹³⁵ Rješenje Heidegger traži s onu stranu afirmacije moći i s onu stranu specifične forme racionalnosti koja je omogućila da se iskaže.¹³⁶ Heideggerov doprinos, kaže Brida, može biti vrijedan doprinos našem vremenu s otuđujućim tendencijama ako se onostranost kontemplativne pripreme za objavu bitka shvati kao sastavni dio unutar kompleksnosti čovjekova opstanka.¹³⁷

Premda se povijesni proces temelji na ljudskoj slobodi i u sebi posjeduje doživljavanje slobode, njegov razvitak, kaže Brida, ne vodi nužno prema slobodi. Jednako tako može voditi i do sve većeg konsolidiranja otuđenja.¹³⁸ Tendencije koje tome vode parcijalne su, tj. dio su cjeline ljudskosti iz koje su proizašli i upravo je njihova parcijalnost ta koja ih čini opasnim da postanu dominantne nad cjelinom.¹³⁹ Opasnost je za njih ta da se cjelina konsolidira i aktivira pa su stoga usredotočene na onemogućavanje ili barem gušenje doživljavanja slobode na različite načine.¹⁴⁰ Najuspješniji način onemogućavanja slobode jest eliminiranje usmjerene budnosti unutar ljudske ličnosti te zamjenjivanje

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid., pp. 68–69.

¹³³ Ibid., p. 69.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid., p. 70.

sokratskog traženja istine udobnim kretanjem znanja unutar razine tehničkih i ideoloških pravilnosti jer se tako izbjegava mogućnost da ljudi mogu reagirati izravnom pobunom i povećava se mogućnost da pojedinci i ljudske mase postanu sredstva kojima manipuliraju centri političke i tehničke moći.¹⁴¹ Ipak Brida je mišljenja da nema razloga za pesimizam. U povijesnom je kretanju neprestano prisutna ljudska dinamika koja je dovoljno moćna da može ugroziti te centre moći.¹⁴² Sastoji se od cjelovitog razvijanja ljudskosti koje je jedino »istinsko stvaralačko tlo iz kojega izniče sve što kao bitno novo čovjek unosi u opstanak.«¹⁴³ Ta je ljudskost ishodište ljudske slobode koja se ostvaruje u izvornoj sabranosti ličnosti i iskazuje se stvaralaštvom, ali i koja može prijeći u vlastitu negaciju.¹⁴⁴ Ali kada se kroz dijelove ostvarenja izražava izvorna kvaliteta, stvaralaštvo slobode ispada nadmoćnije parcijalnim tendencijama koje teže prema neslobodi i otuđenju.¹⁴⁵ Da se ljudskost kao moć slobode ne pokazuje nadmoćnije od patnje koje otuđeni čovjek nanosi drugom čovjeku, povijesni proces bi odavno završio u bijedi ili ludilu.¹⁴⁶ Sloboda je, zaključuje Brida, čovjekovo esencijalno svojstvo koje se očituje u specifičnom doživljaju.¹⁴⁷ Kada se ona pojmovno eksplicira, izgleda kao struktura koja dijalektički u sebi posjeduje antiteze determiniranost–indeterminiranost. Kada se sloboda ostvaruje kroz povijest, dolazi do izražaja složena dijalektika tih fenomena.¹⁴⁸

4. *Bridino stajalište o slobodnoj volji*

Sada ću analizirati Bridine ideje o slobodi te na osnovi toga utvrditi njezino stajalište o slobodnoj volji. Nesumnjivo je da je Marija Brida inkompatibilist. U svojim radovima jasno daje do znanja da smatra kako je sloboda volje nespojiva s determinizmom. Tako u članku »Sloboda u kompleksnosti prakse« piše sljedeće:

»Ako bi postojao kompletan kauzalitet prirodnog zbivanja, koji bi sasvim isključivao momente indeterminiranosti, onda bi to bilo nemoguće i (makar kako se to nastojalo riječima izmijeniti) sloboda iz svoje transcendentalnosti ne bi mogla nimalo utjecati na realni svijet. Kada bi po nepromjenljivoj i beziznimnoj zakonitosti bilo od iskona određeno gdje će se, na primjer, 10. I. 1969. godine nalaziti materijalne čestice koje danas sačinjavaju građevine Londona, tj. da li na

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid., pp. 70–71.

¹⁴⁸ Ibid., p. 71.

relativno istom mjestu ili tamo gdje bi ih raznijela neka atomska eksplozija, onda bi bila uzaludna sva ljudska nastojanja da se fatum izbjegne. Sama ta nastojanja bila bi svirepa igra sudbine i jedino bi još stoički mir bio dostojan čovjeka.«¹⁴⁹

U članku »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja«:

»Baš na toj dijalektičkoj određenosti zasniva se mogućnost tehničke prakse: čovjekovi su planovi proračunani, dakle pretpostavljaju određenost; kad međutim u zbivanju prirode uz određenost ne bi i bilo i neodređenosti, nikakav plan koji oduvijek ne pripada tome zbivanju ne bi bio moguć. Čovjekovi bi planovi ostajali samo inteligibilni.«¹⁵⁰

Svoje inkompatibilističko stajalište Brida izražava i u članku »Dijalektika ozbiljavanja slobode«:

»U ozbiljavanju slobode čovjek je dakle upućen na određenost, i to u dvostrukom smislu: a) on ontički pripada slojevima prirodne i društvene određenosti; b) on sam postaje određujuće. – Potpuna određenost jednoga od slojeva kojima čovjek ontički pripada negirala bi mogućnost da on postaju određujuće. Smisao ozbiljenja slobode bio bi tada sebi kontradiktoran, te bi sloboda mogla biti samo ideal. Kategorija kauzaliteta, koju relacija uzroka i posljedice tumači kao jednoznačnu matematičku jednakost te zbivanje prikazuje kao potpuno određeno, imala bi zato neizbježnu konsekvenciju.«¹⁵¹

Kakav je točno Brida inkompatibilist? Libertarijanac ili tvrdi determinist? Brida je libertarijanac. Vjeruje da je determinizam neistinit, odnosno da postoji uzročni indeterminizam u svijetu koji omogućuje slobodu volje, a koju ljudi posjeduju. Svoje vjerovanje u istinu indeterminizma i postojanje slobode volje Brida izražava neposredno nakon triju gore citiranih odlomaka:

»Napredak znanosti o materiji oslobodio je čovječanstvo more Laplaceova genija u vidu koje bi i najplemenitiji ljudski podvizi bili samo kretanja marioneta. Momenti indeterminiranosti u zakonitosti prirode, koji se danas ne mogu kategorički poricati, pretvaraju (u našim predodžbama) determiniranost prirodnog zbivanja u porozno tkivo koje, poput neke mreže, ne mijenjajući zakonitost svojih veza može pod drugim utjecajima, kao što je svrsihodna djelatnost ljudi, mijenjati oblike i prilagođavati se takvim zahvatima«¹⁵²

»Sloboda je unutar tehničke prakse u tome što za ostvarenje nekoga plana ima više mogućih puteva, te se čovjek odlučuje za jedan od njih.«¹⁵³

¹⁴⁹ Brida, »Sloboda u kompleksnosti prakse«, p. 19.

¹⁵⁰ Brida, »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja«, p. 57.

¹⁵¹ Brida, »Dijalektika ozbiljavanja slobode«, p. 64.

¹⁵² Brida, »Sloboda u kompleksnosti prakse«, p. 19.

¹⁵³ Brida, »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja«, p. 57.

»No statistički shvaćen kauzalitet, koji danas na nekim linijama formalno približava prirodnoznanstvena i sociološka istraživanja, pruža teoretsku mogućnost da se kroz tako protumačene nizove uvjeta pojavi nešto što nije tim uvjetima određeno, dakle što je u odnosu na njih neuvjetovano. To u odnosu na danu određenost neodređeno i neuvjetovano nije još sloboda, ali kao kontingencija unutar prirodnog i društvenog zbivanja jest uvjet za mogućnost ozbiljenja slobode.«¹⁵⁴

Ono što još ostaje utvrditi jest to koje je vrste libertarijanca Brida. Najjegrovitiju formulaciju Bridina libertarijanizma sadrži sljedeći odlomak iz članka »Dijalektika ozbiljavanja slobode«:

»Analitički uzevši, može se razlikovati negativni i pozitivni aspekt slobode. Negativni aspekt slobode sastoji se u činjenici da smisao aktualiziran doživljajem ne pripada redu realne uvjetovanosti prirodnog i društvenog zbivanja, nego ima vlastitu zakonitost. U odnosu na tu uvjetovanost on nije uvjetovan, nego danu uvjetovanost transcendirira. Pozitivan aspekt slobode sastoji se u stvaralačkom impulsu samopotvrđivanja čovjeka, u ozbiljavanju uvijek novog smisla doživljenog izvornom sabranošću ličnosti. Negativni vid slobode je, dakle, transcendencija smisla, a pozitivni je vid stvaralaštvo.«¹⁵⁵

Kao što se može vidjeti, Brida označava kao slobodne one radnje koje su stvaralačke, one koje unose nešto novo u postojanje. Isto stajalište iskazuje i u drugim radovima. U članku »Sloboda u kompleksnosti prakse« Brida zaključuje:

»Moglo bi se reći da je čovjek čovjek ukoliko ostvaruje svoju slobodu. U nekim slučajevima on uspijeva dati trajnost izražajnim oblicima – kao što je imaju djela umjetnosti, oformljeni rezultati znanosti, ostvareni uspjesi društvenih pokreta. Trajnost rezultata obično svjedoči o snazi stvaralačkog zahvata. No ipak, ne mora to biti uvijek. Čovjek može i djelujući neposredno u odnosima ljudi ostati nepoznat kao individuum – ne fiksiravši nigdje rezultate – a ipak, možda i mnogo, pridonijeti preobražavanju tih odnosa u smislu čovjštva.«¹⁵⁶

U članku »Sloboda i neki aspekti povijesnog događanja«:

»Doista se u svih velikih stvaralaca – revolucionara, umjetnika, znanstvenika – ona [= sloboda] tako i pojavljuje. U stvaralačkoj praksi dolazi dakle sloboda do svoga afirmativnog sadržajno-smislenog značaja kao čovjekova autentičnost.«¹⁵⁷

Zadnja dva odlomka pomažu nam odrediti što točno Brida misli pod stvaralaštvom. To su stvaranje umjetničkih i znanstvenih djela, revolucionarna

¹⁵⁴ Brida, »Dijalektika ozbiljavanja slobode«, p. 64.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Brida, »Sloboda u kompleksnosti prakse«, pp. 18–19.

¹⁵⁷ Brida, »Dijalektika ozbiljavanja prakse«, p. 59.

aktivnost te humaniziranje interpersonalnih odnosa. To nam ujedno govori i o tome u kakvu kategoriju libertarijanca spada Brida. Ideje nečeg novog koje umjetnik, znanstvenik i revolucionar imaju i zatim ih stvaralačkim činovima pretvaraju u stvarnost mentalni su događaji u njihovim umovima. U kontekstu činjenja radnji to znači da jedan događaj, u ovom slučaju mentalna predodžba nečega što je čovjek kreativno zamislio, npr. slika ili znanstvena teorija ili pobuna, indeterministički uzrokuje drugi događaj, radnju, npr. potez kista na platnu, potez pisaljke na papiru ili izgradnju barikade na ulici. Na osnovi toga možemo zaključiti da je Brida događajno-uzročni libertarijanac.

Ova nam spoznaja govori nešto važno o hrvatskoj filozofiji i hrvatskim filozofkinjama. O hrvatskoj nam filozofiji govori da je problem slobodne volje, barem u zadnjih stotinjak godina, bio jedan od problema kojim su se hrvatski filozofi, u ovom slučaju hrvatske filozofkinje, bavili s velikim zanimanjem. Naime Marija Brida nije jedina hrvatska filozofkinja koja se bavila problemom slobodne volje. Prije nje o slobodnoj su volji filozofirale Helene von Drushkowitz (1856–1918) i Elly Ebenspanger (1904–1942).¹⁵⁸ O hrvatskim nam filozofkinjama za koje je poznato da su se bavile problemom slobode volje govori da su sve zagovarale neku vrstu inkompatibilizma. Sada znamo da postoji jedna hrvatska filozofkinja koja je bila tvrdi determinist, a to je Helene von Drushkowitz, jedna koja je bila neuzročni libertarijanac, to je Elly Ebenspanger, i jedna koja je bila događajno-uzročni libertarijanac, a to je Marija Brida.

Bibliografija

- Bazala, Albert. 1910. »O slobodi volje«, *Hrvatsko kolo* 6 (Zagreb: Matica hrvatska, 1910), pp. 101–109.
- Brida, Marija. 1989. »Sloboda u kompleksnosti prakse«, u: Marija Brida, *Traženja: filozofski ogledi* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989), pp. 13–22.
- »Sloboda i neki aspekti djelovanja«, u: Marija Brida, *Traženja: filozofski ogledi* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989), pp. 55–62.
- »Dijalektika ozbiljavanja slobode«, u: Marija Brida, *Traženja: filozofski ogledi* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989), pp. 63–72.
- Fisher, John Martin; Kane, Robert; Pereboom, Derk; Vargas, Manuel. 2007. *Four Views on Free Will* (Hoboken, US: Wiley-Blackwell, 2007).

¹⁵⁸ Vidi Ivana Skuhala Karasman, »Helene von Drushkowitz o slobodi volje«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44 (2018), pp. 427–438; Matko Gjurašin, »Elly Ebenspanger o slobodi volje«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44 (2018), pp. 439–467.

Od muških filozofa koji su se bavili slobodnom voljom vrijedi istaknuti Alberta Bazalu. Usp. Albert Bazala, »O slobodi volje«, *Hrvatsko kolo* 6 (1910), pp. 101–109.

- Gjurašin, Matko. 2018. »Elly Ebenspanger o slobodi volje«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44 (2018), pp. 439–467.
- Marx, Karl. 1947. *Kapital: kritika političke ekonomije*, prvi svezak (Zagreb: Kultura, 1947).
- *Kapital: kritika političke ekonomije*, treći svezak (Zagreb: Kultura, 1947).
- Marx, Karl; Engels, Friedrich. 1953. *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Kultura, 1953).
- Nietzsche, Friedrich. 1917. *Der Wille zur Macht* (Leipzig: Kröner, 1917).
1962. *Tako je govorio Zaratustra* (Zagreb: Mladost, 1962).
- Kuhala Karasman, Ivana. 2018. »Helene von Drushkowitz o slobodi volje«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44 (2018), pp. 427–438.
- Tićac, Iris. 2012. *Marija Brida, filozofkinja slobode* (Split: Naklada Bošković, 2012).

Marija Brida on free will

Summary

In this article I analyze and present the work on the topic of free will by the Croatian philosopher Marija Brida (1912–1993). I focus on three of her articles: “Freedom within the complexity of praxis” (1963), “Freedom and some aspects of historical action” (1971), and “The dialectics of the actualization of freedom”. My analysis shows that Brida is an idiosyncratic libertarian of the event causal variety, her idiosyncrasy being that the acts she designates as free are only those that are creative in the loose sense of the term i.e. those that, next to artistic work, produce scientific achievements and rebellions against suppression of freedom and those that humanize interpersonal relations.

Key words: Marija Brida, free will, incompatibilism, determinism, libertarianism, event causal libertarianism

